

УДК 82-1.091"191/193":7.049.1

КИЇВ ЯК ЛІТЕРАТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ 1910–1930-Х РОКІВ: ОСОБЛИВОСТІ ІКОНІКИ

В'ячеслав ЛЕВИЦЬКИЙ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64/13, Київ, 01601, Україна,
e-mail: v_levicky@meta.ua*

З'ясовано взаємовідповідність версій київського тексту в українській, російській, польській і єврейській літературах. Мета роботи – вирізнити образні традиції такого семіозису в 1910–1930-х роках. Об'єкт дослідження становлять мультикультурні риси просторової моделі в поезії.

Ключові слова: київський текст, іконіка, імагологія, мультикультурність.

У літературі першої третини ХХ століття образи Києва подано кількома мовами. Ця властивість, відповідаючи семіотичному тлумаченню мови як знакової системи, має низку реалізацій. Зокрема, поширення в місті різних лінгвістичних сфер (української, російської, польської, їдиш та ін.) забезпечувало множинність етнічних традицій в урбаністиці. Названі етноси виокремлюються для докладнішого аналізу їхніх літератур, згідно зі статистичними відомостями. За переписом 1897 року, у Києві налічувалося 22,2 % українсько-, 54,2 % російсько-, 12,1 % їдишо- та 6,7 % польськомовного населення [22]. За переписом 1926 року, серед мешканців Київської губернії 77,94 % становили українці, 10,17 % – євреї, 8,67 % – росіяни, 1,64 % – поляки [28].

Полілог між трактуваннями міста в етнічних літературах дає змогу вивчити імагологію київського тексту і простежити кореляцію «Свій»↔«Інший» на рівні локусів. Кожна з літератур витворює свої «мапи» Києва, котрі так чи інакше співвідносяться з українською «мапою». У цьому вияскравлюються начала коекзистенції [25, 18–19] і каталогізованості [21, 6–7], на яких ґрунтуються регіональні «культурні ситуації» [21, 8] або пограниччя.

Важливо наголосити: завдяки згаданому уявленню про Київ поглиблюється тенденція до означення погранич не лише на зовнішніх кордонах [27, 43].

У з'ясуванні взаємовідповідності, що виникає між версіями локального тексту в кількох етнічних літературах, полягає проблема запропонованої статті. Мета роботи – розглянути мультикультурність як засіб увиразнення київського тексту в українській поезії. Об'єкт розвідки становлять іконічні традиції київського тексту в російській, польській і єврейській літературах 1910–1930-х роках.

Помітною є рефлексія «автентичних» літератур у творах їхніх київських репрезентантів (російської літератури – у російськомовних і т. д.). Це пояснюється

«принциповим... поліглотизмом» міста [18, 13]. Водночас, зрозумілим виявляється максимальне зосередження на розбудові київського тексту в українському письменстві. На відміну від інших, в українській літературі семіозис тривав у всіх актуальних стилях: від «неокласики» до футуризму.

Доцільно також ураховувати те, що на пограниччі етнічна мова є менш об'єктивним показником, аніж «співвідношення культурно-національних й індивідуальних джерел творчості» письменника [12, 11]. Очевидно, дівіше вивчати саме взаємодію між різними мистецькими традиціями, опосередкованими через етнічну мову в локальному тексті. Зв'язок між мовою етнічної літератури та образністю етнічного варіанта київського тексту прикметно засвідчено в доробках білінгвалів. Наприклад, баришівський субтекст Миколи Зерова залежить від «пам'яті» віршового метра. У російськомовному творі «Барышевка» [13, 50] мотив утечі з Києва розкрито у формі 4-стопного ямба. Цей метр із плавним чергуванням закінчень є дещо наслідувальним стосовно російського символізму (пор.: [6, 77–78; 271]). Україномовні поезії «Барышевка» й «Lucrosa» написані, відповідно, 5-стопним хореем та 6-стопним ямбом [10, 76; 79]. У їхній «пам'яті» спостерігаються шукання, притаманні українському віршеві (як-от зіставлення сільських і урбаністичних образів у довгих хорейх [15, 33]).

Дослідники зауважують, що текстуалізація Києва досягається через протиставлення [30, 101]. Справді, Київ лише почасти вводиться до картин світу росіян, поляків, євреїв. В окциденталістському ракурсі це місто зазвичай не мислилося як польське [9, 20; 29]. Складається враження, що деякі польські письменники, біографічно пов'язані з Києвом, зумисне замовчували його локуси. Така теза стосується, насамперед, Б. Лесьмяна. Ю. Булаховська взалежне бачення простору у збірках лірика від київських імпресій [3, 138–139]. Утім, Київ для поета, імовірно, залишився одним із джерел натхнення, але не об'єктом масштабного творчого зацікавлення.

Специфічним був і образ польських письменників Києва в українському сприйнятті. За спогадами К. Поліщука, польська секція Професійної спілки митців слова, отримавши посвідчення, «кудись запропастилася» [20, 611].

У київському «єврейському» тексті ХХ століття розгорталися очуднені, екзотичні рецепції. Він обумовлювався конструюванням локусів Єгупця у спадщині Шолом-Алейхема. Тривалий час розташовуючись поза «межею осілості», Київ у розумінні євреїв набував недосяжності (пор.: [30, 100–101]).

Складніше узагальнюються процеси київського семіозису в російській поезії. Низка художніх відкриттів у ній синхронізувалася з шуканнями в українській літературі (розбудова ерусалимського сюжету поряд із «казковістю» [4, 97], окреслення мотиву трамвая [4, 102] тощо). Допустима іконічна спадкоємність – властивість усілякого міського тексту. Проте привертають увагу саме факти «інобуття» образної мови. У теорії літератури згаданий термін Георга В. Ф. Гегеля вживає М. Віролайнен, осмислюючи перехід об'єкта у статус не «Іншого», а «свого іншого» [5, 458]. Очевидно, між українською та російською версіями київського тексту іноді відбувається саме циркуляція образів. Декілька компонентів іконіки виявляється «своїм іншим» в обох літературах. Така риса простежується й у полілозі решти проектів міського тексту. Отже, найдо-

цільнішим видається вирізнення *домінантних* образів у київському тексті російської, польської, єврейської літератур.

Справді, показовим є те, що російські поети рідко звертаються до локусів середмістя. Для авторів суттєвішими стають деталі Києва – релігійного чи фольклоризованого центру. Ретельніше змальовуються краєвиди Печерської лаври, Аскольдової могили, парків: «Белеет памятник. Белеют тучки... // Вокруг – кресты, кресты...» (П. Тулуб, «Над Аскольдовой могилой» [13, 31]); «Над разноцветными лотками... // Огромный Первомайский сад» (С. Спирт, «Киевские пейзажи» [13, 98]). У відзначеній особливості можна помітити тенденцію, притаманну описам Києва XVIII–XIX століть. У цей період мандрівники, передусім російські, часто проектували враження від релігійних пам'яток на все місто [29].

У цитованому вірші С. Спірта мотив затишку, традиційний для київського тексту, заступається мотивом просторовості. Відповідну рису естетизують постсимволісти. Зокрема деякі атрибути петербурзького тексту Анни Ахматової нагадують геометричні образи з київських віршів поетеси. Вона ототожнює Київ із виміряно-правильними формами. Ідеться про овал («Сжала тебя золотистым овалом // Узкая, старая рама...») («Старый портрет» [13, 389]) або півколо («Ива на небе пустом распластала // Веер сквозной») («Память о солнце...» [2, 37]). Автор маркує чіткі обриси: «Дорогу вижу до ворот, и тумбы // Белеют чётко...» («Обман») [2, 41]. У результаті варто визнати, що київський і петербурзький тексти акмеїстки тісно взаємопов'язані. Із позиції індивідуального становлення, характеристики Петербурга обумовлюються трактуванням Києва в ранній творчості письменниці. Хоча, з другого боку, на сприйнятті Києва могли позначитися традиції петербурзької лірики, котрі первісно освоювала А. Ахматова. Як відомо, саме територіальна організація Петербурга в колективній свідомості наділена «космічністю», ідеальною логічністю [24, 676].

Парадоксально, що російські, польські, єврейські поети майже не зверталися до локусу університету. Водночас, там, як і в сусідній Першій чоловічій гімназії, навчалось чимало неукраїнців. Цю територію Б. Лівшиц асоціював з «выєю Батья» [16, 57] й «аракчеевскими ранами» «в оранжевых снегах». Локус університетського ботанічного саду здобуває суперечливу атрибуцію. Він виникає на передньому плані, «поправ печерские шафраны» («Киев» [16, 56]). Імовірно, у такий спосіб осуджується «мерзенна» атмосфера на заняттях [16, 348], яку поет описав у спогадах.

Вилученість знаків наукового світу з «кінобуттєвих» візій Києва увиразнюється в пізньому вірші Я. Івашкевича. Польський автор, змальовуючи вулицю Круглоуніверситетську, де спершу розміщувався Університет Св. Володимира, удався до мотиву пошкодженого зору. Район Печерська для Я. Івашкевича асоціюється з дозвіллям, а не освітою. Можливо, так польський літератор виявив певні ревності до закладу, заснованого з метою русифікації Правобережної України. Із другого боку, у 1910-х роках на Круглоуніверситетській розташовувався Польський театр. «Я» – поет не випадково веде мову про короткозору актрису С. Висоцьку. Антитеза зримого/невидимого нюансується в роздумах про можливість пам'яті. Автобіографічного ліричного суб'єкта хвилює, чи по його смерті хтось відтворить образ вулиці, «що снігом криється...» [11, 289], а, отже,

зниклої з горизонту. У пуанті наголошено: «Знов бачу кроки ті жіночі...» (курсив наш. – В. Л.) («Круглоуніверситетська» [11, 291]). Отже, підкреслено суб'єктивність пам'яті. У результаті в назві вулиці не відкривається внутрішня форма. Ототожнення номена з університетом трактується як невидиме. Варто зауважити, що тематологія університету яскравіше розбудовувалася в українській літературі (насамперед, у ліриці «неокласиків») і маркувалася мотивами просвітительства, дозвільної вченої бесіди (див.: [14, 6]).

У київському тексті польської поезії, деталізованому у творах Я. Івашкевича, превають локуси міщанських районів. При цьому вулиця Круглоуніверситетська входить до давнішого липського субтексту. Основним колористичним означником Липок є білізна («вишневий білий трен», «будиночки біленькі»). Змальовуючись через посилення на ретро-музику («лансієри і вальси на три па»; «мигтіння менуету і екосезу скок»), простір символізує пригадування-осаяння. Як наголошується в пуанті, вишневий квіт опадає «там, де колись проходив сам Оноре Бальзак» («Липки навесні»). Тож «провінційний чар» [11, 43] отримує історичне «доповнення», на роль якого претендує «семантика “Бальзаківського сліду” в Києві» [17, 281].

Ідилічності в баченні Я. Івашкевича набувають також подільські локуси. Образом, спільним для Подолу й Липок, виявляється менует. Автор акцентує в танці семантику минулості: «менуетні дні» вирізняються «побляклим оксамитом». Район «нижнього міста» сприймається як «київське старе... гето» [11, 43]. Терени, на яких поширювалися торгівля, ремісництво, означаються через синтез етнічних характерологем та історичних площин. У часопросторі вірша суміщено дії «хитрого перса-купця» (пор. : [17, 283–284]), «балакуна єврея» і вікінгів («Поділ» [11, 41]).

Символістське сприйняття середмістя притаманне єврейському лірикові Д. Гофштейну. Він асоціював натхнення з осіданням сонця по «завулочках-ситечках» [1, 226]. Прикметно, що колористика цитованого твору «Поліфонія» є спорідненою з іконікою поеми П. Тичини «Золотий гомін». Їдишомовний письменник зосередився на макромотиві просвітленості міста й городян. Цій властивості підпорядковуються мотиви вияскравлення тілесності, оречевлення. Автор згадав про «сонячну здобич». У вірші світло може «густішати..., // Зростати». У ліричного суб'єкта «губи рясніють... // Золотими складами, // Словами, як срібло, // І лавами речень, мов сталь» [1, 226]. Дощ «поливає // Чорні спини // Площ» («Дощ») [7, 84]. У низці творів усе «місто сяйва» тлумачиться як «розлите» в координатах. «Я»-поет звеличує місто, котре «на крутій горі... // Тягнуло... // Кліщами // Ясного світла» [7, 35]. Зоровий ефект обрисів, що тануть у полисках («... Місто... // Очі засліпило» [7, 36]), компенсується чіткими звуковими орієнтирами – «неспокоєм чарівливих дзвонів» («Місто» [7, 35]). Поширеним є й мотив заплутування в тенетах. Окрім сяйва, він означає зливу («Мене тягне в дощову сіль, // У вогкі завсі неба» («Дощ» [7, 86])), ходу крізь архітектурні «порожнини» («... Натовпи крізь світлі йдуть фронти, – // В отвір життя...» («Проспект» [7, 114])).

Цікаво, що в українських перекладах єврейським рецепціям Києва властивий гіперизм «завулочок» → «завулиця». Зображуючи Поділ – район, де традиційно жило багато євреїв, – М. Хашеватський убачав у денних «вулиць завулицях» насиченість «сонцем, залізом, бетоном». Поет змодельовав простір, подібно до августинівських

«граду земного» та «граду Божого»: «Удень – це версти над версти... // Вночі... // Небо саме на землі» («Поділ у Києві» [26, 54]). Симптоматичною видається зближеність наведеного сприйняття з поезією Михайла Драй-Хмари «Поділ». У цьому творі Поділ теж романтизується через сюжет сходження (пам'ятник Св. Володимирові спускається до мосту [8, 94]).

Істотним стає осмислення природи в різних версіях київського тексту. Зокрема, російськомовні письменники з об'єднання «Майна» не приймають «логічності нерукотворного» в місті, хоча така риса є звичною для українських авторів, у тім числі футуристів. Невипадково саме слово «Майна» – професіоналізм із будівничої галузі. Учасник групи М. Ушаков пізнає картину весни («дым... абрикос», «золото тычинок») крізь призму техногенного ландшафту. Локуси упорядковуються завдяки «обліковому» узагальненню: «Разъезд, // товарная, // таможня...». Садовий пейзаж безпосередньо не асоціюється з Києвом. Назва аналізованого вірша – «Фруктовая весна предместий» [13, 61]. Схожий образ «яблуневої пристані» виникає в Є. Нежинцева. Такий локус семіотизується через роботу приладів. У рухомих пристроях утілено вже не відкритість до зорової рецепції, а сліпоту. На відміну від поезії Я. Івашкевича, ця властивість метафорична (мотив сліпоти як автоматизму). Екіпаж разом із «я»-поетом прибуває, «ветви... задевая // Слепыми стёклами кают» («Яблочная пристань») [13, 72].

Образи судноплавства вирізняє також Д. Гофштейн. Проте єврейський письменник оспівував старожитній «корабель самотності» [7, 36]. Ліричний суб'єкт віднаходить рукотворні знаки не лише навкруги, подібно до поезії Є. Нежинцева (залізне кільце на гавані [7, 37], «крицевий блиск» [7, 38]), а й у собі: «... У міських... дзвонах // Частиною // Є мідь моя...» [7, 38]. Отже, трактування Києва як порту, відповідне географічним реаліям, зберігає актуальність для ряду літератур.

Важливо, що «майнівці» також акцентували образи городян, котрі оволоділи новою технікою. Київський текст української поезії був консервативнішим. Винятковість винаходів передається окаціоналізмами Михайля Семенка «автомобілібілі», «бігорух» [23, 34] та ін. Тому цікавою видається авангардистська ода М. Ушакова «Мотоциклету». Прославляючи цю «жесткокрылую цикаду», «я»-поет задіяв музичні асоціації. Із мотоциклетом ототожнюється «иная музыка – услада // (а не виола и кларнет)» [13, 61]. Імовірно, письменник іронічно полемізує з «кларнетистським» акустичним сприйняттям Києва, яке виявилось більш притаманним українській ліриці.

Інтерес російських поетів привертають і локуси внутрішніх приміщень, як-от кімнати з певним практичним призначенням. Їдальня в однойменному вірші І. Юркова співвідноситься з мотивами сталості, затишку, порядку («Ограничен лампой и буфетом... // Вечный и незыблемый уют» [13, 69]), надання простору розімкнутості («Я сойду в пустую жизнь соседа // Так же тихо, как схожу с ума» [13, 70]). Локус горища актуалізує В. Ельснер. На відміну від мансарди в паризькому тексті, такий елемент будівлі не уособлює розшарованість суспільства [19, 9]. Він пов'язаний із мотивами архаїзації. «Душа поэта» живе в павукові, якого оточують «порожние бутылки», «игрушки ветхие и кучи пыльных книг», «минувшего фантазии и были» («Чердак» [13, 35]).

Отже, київський текст у творах російських, польських, єврейських письменників

ґрунтується на низці наскрізних мотивів. Показовим виявляється трактування Києва як світлого міста, підкреслення в просторі оречевлених і тілесних деталей. Поширеним є розуміння столиці як порту. Виокремлюються й локальні домінанти в аналізованих версіях тексту. У російській поезії превалюють образи центральних пам'яток, територія, наближена до Дніпра, індустриїні ландшафти. У польській та єврейській ліриці поширюються міщанські, торговельні локуси. Проаналізовані іконічні системи потребують подальшого зіставного вивчення, передусім для типологізації стильових моделей київського тексту в різних етнічних традиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія єврейської поезії / [укр. переклади з їдишу]. – К. : Дух і Літера, 2007. – 672 с.
2. Ахматова А. А. Стихотворения и поэмы / А. А. Ахматова. – М. : Эксмо, 2005. – 686[2] с.
3. Булаховская Ю. Л. Рената : (Болеслав Лесьмян) / Ю. Н. Булаховская // Избранные произведения / Ю. Л. Булаховская. – К. : Издатель. дом Д. Бурого, 2007. – С. 137–142.
4. Булкина И. С. Киевский текст в русском романтизме : проблемы типологии / И. С. Булкина // Лотмановский сборник. – 2004. – Вып. 3. – С. 93–104.
5. Виролайнен М. Н. Речь и молчание / М. Н. Виролайнен. – СПб. : Амфора, 2003. – 504 с.
6. Гаспаров М. Л. Русский стих начала XX века в комментариях / М. Л. Гаспаров. – М. : Фортуна-Лимитед, 2001. – 288 с.
7. Гофштейн Д. Н. Вибрані поезії / Д. Н. Гофштейн ; [пер. з єврей.]. – К. : Держ. літерат. вид-во, 1938. – 128 с.
8. Драй-Хмара М. П. Поезії / М. П. Драй-Хмара. – Черкаси : Брама, 2004. – 168 с.
9. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. : 10.01.03 / В.О. Єршов. – К., 2010. – 40 с.
10. Зеров М. К. Твори : у 2 т. Т. 1 : Поезії : Переклади / М. К. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
11. Івашкевич Я. Поезії : Роезје / Я. Івашкевич. – К. : Б-ка українця, 2000. – 316 с.
12. Кабржыцкая Т. В. Фальклор і літаратура : феномен беларуска-польска-ўкраінскага культурнага сумежжа / Т. В. Кабржыцкая, М. М. Хмяльніцкі, Э. Ю. Дзюкава. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – 184 с.
13. Киев : Русская поэзия : XX век : [антология]. – К. : ЮГ, 2004. – 488 с.
14. Левицький В. А. Привітання з ребусом / В. А. Левицький // Слово Просвіти. – 2009. – № 38. – С. 6.
15. Левицький В. А. Семантичний ореол ХБЖЧЖч на помежів'ї модернізму й постмодернізму в українській поезії / В. А. Левицький // Віршознавчий семінар. – К. : Київ. ун-т, 2008. – С. 31–44.
16. Лившиц Б. К. Полутораглазый стрелец / Б. К. Лившиц. – Л. : Сов. писатель, 1989. – 720 с.
17. Лисенко-Єржиківська Н. О. Образ Києва в поезії Ярослава Івашкевича / Н. О. Лисенко-Єржиківська // Українсько-польські культурні взаємини / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. – К., 2008. – Вип. 2. – С. 275–290.
18. Лотман Ю. М. Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Ю. М. Лотман //

- Избранные статьи : [в 3 т.] Т. 2 / Ю.М. Лотман. – Таллинн : Александра, 1992–1993. – 1992. – С. 9–21.
19. *Марченко А. М.* Паризький текст у прозі письменників молодшого покоління російської еміграції першої хвилі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 / А. М. Марченко. – К., 2009. – 20 с.
 20. *Поліщук К. Л.* З виру революції : Фрагменти спогадів про «літературний» Київ, 1919 р. / К. Л. Поліщук // *Вибрані твори* / К. Л. Поліщук. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 607–621.
 21. *Прохасько Ю. Б.* Можлива історія «галицької літератури» / Ю. Б. Прохасько // *Історії літератури* : [зб. статей]. – К. : Смолоскип ; Львів : Літопис, 2010. – С. 1–87.
 22. Розподіл населення в містах губернії за мовою : (перепис 1897 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Київська_губернія.
 23. *Семенко М. В.* Вибрані твори / М. В. Семенко. – К. : Смолоскип, 2010. – 688 с.
 24. *Топоров В. Н.* Петербургський текст / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 2009. – 820 с.
 25. *Ушкалов Л. В.* Література галицька, слобідська та інші : принцип коекзистенції / Л. В. Ушкалов // *Історії літератури* : [зб. статей]. – К. : Смолоскип ; Львів : Літопис, 2010. – С. 1–24.
 26. *Хашчеватський М. І.* Поділ у Києві / М. І. Хашчеватський ; [пер. з євр. М. Йогансен] // *Літературний журнал*. – 1936. – № 1. – С. 54.
 27. *Чижевський К.* Міст і людина / К. Чижевський ; [пер. з пол. А. Бондаря] // *Критика*. – 2010. – Ч. 9–10. – С. 42–43.
 28. *Чорний С.* Національний склад населення України в ХХ сторіччі : Радянський перепис 1926 року [Електронний ресурс] / С. Чорний. – Режим доступу: <http://www.etno.uaweb.org/nsklad/1926-ursr.html>.
 29. *Bilenky S.* Battle of Visions : How Was Kiev Seen in the 1780s – 1840s? [Electronic resource] / S. Bilenky. – The regime of access: <http://www.utoronto.ca/tsq/13/bilenky13.shtml>.
 30. *Koznarsky T.* Three Novels, Three Cities / T. Koznarsky // *Modernism in Kyiv : Jubilant Experimentation*. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 2010. – P. 98–137.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012

Прийнята до друку 17.12. 2012

KYIV AS THE LITERARY BORDER IN 1910'S – 1930'S: PECULIARITIES OF ICONICS

Vyacheslav LEVYTSKY

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology,
64/13, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine,
e-mail: v_levicky@meta.ua*

The article considers mutual correspondence between versions of Kyiv text in Ukrainian, Russian, Polish and Jewish literatures. The aim of the work is discerning of iconic tradition of such semiosis in 1910's – 1930's. The object of the research is constituted by multicultural features of spatial model in poetry.

Key words: Kyiv text, iconics, imagology, multiculturalism.

**КИЕВ КАК ЛИТЕРАТУРНОЕ ПОГРАНИЧЬЕ 1910–1930-Х ГОДОВ:
ОСОБЕННОСТИ ИКОНИКИ****Вячеслав ЛЕВИЦКИЙ**

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 64/13, Киев, 01601, Украина,
e-mail: v_levicky@meta.ua*

Освещено взаимное соответствие версий киевского текста в украинской, русской, польской и еврейской литературах. Цель работы – выделить образные традиции такого семиозиса в 1910–1930-х годах. Объект исследования составляют мультикультурные черты пространственной модели в поэзии.

Ключевые слова: киевский текст, иконика, имагология, мультикультурность.